

A Critique of the Meter of Persian Poems in the “*Tarikh –e- Baihaqi*” in Version of Yahaghi-sayyedi

Yadullah Mohammadi*

Seyed Ahmad Parsa**

Abstract

“*Tarikh –e- Baihaqi*” is one of the Persian prosas taught in two undergraduate and postgraduate courses in Persian language and literature. Having a good correction makes it easier to teach. So far, six corrections have been made in “*Tarikh –e- Baihaqi*”. Two recent corrections have been favored by researchers. The present study compares the recording of the Persian poems of “*Tarikh –e- Baihaqi*” in two versions of the *Tarikh –e- Baihaqi* of Yahaghi-Sayyedi and Fayyaz and tries to assess the accuracy of the recordings and the accuracy of the copy editors by examining the harmony of these poems with the content. For this purpose, in addition to using the prosodic rules of the Persian language, attempted have been made to use transcripts, attention to the imagination, textual consistency, authentic corrections of the poets’ divans, transcripts. The research method is descriptive-analytical. Data were analyzed by the library and document analysis using the content analysis method. The result shows that understanding the true meaning of the verses, linking them to the historical statements of the text and understanding them correctly depends on the correct meter of the verses, which unfortunately has

* PhD Student, Department of Persian Language and Literature, University of Kurdistan, Sanandaj, Iran (Corresponding Author), mohamadi2263@yahoo.com

** Professor, Department of Persian Language and Literature, University of Kurdistan, Sanandaj, Iran, a.parsa@uok.ac.ir

Date received: 20/07/2021, Date of acceptance: 30/10/2021

Copyright © 2010, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

not been adequately addressed in the correction of some of the verses. Metrical studies indicate that the correction of Yahaghi-Sayyedi despite more manuscripts is less accurate at his disposal.

Keywords: Tarikh –e- Baihaqi, Persian Poems, Meter, Yahaghi-sayyedi Printing, Fayyaz Printing.

نقد و بررسی وزن سروده‌های فارسی تاریخ بیهقی در تصحیح یاحقی - سیدی

یداله محمدی*

سید احمد پارسا**

چکیده

تاریخ بیهقی یکی از متون مشهور فارسی است که در دو مقطع کارشناسی و کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی تدریس می‌شود. تاکنون شش تصحیح از تاریخ بیهقی انجام شده که تصحیح فیاض و تصحیح یاحقی-سیدی بیشتر مورد اقبال پژوهشگران قرار گرفته‌است. از آنجاکه وجود یک تصحیح منقح، کار تعلیم و تعلم این اثر را آسان‌تر می‌سازد، پژوهش حاضر به نقد و بررسی وزن سروده‌های فارسی تاریخ بیهقی در تصحیح یاحقی-سیدی و مقایسه آن با تصحیح فیاض می‌پردازد و می‌کوشد با بررسی اوزان این سروده‌ها، میزان صحت ضبط و دقت مصححان را بسنجد. برای این کار، کوشش شده علاوه بر بهره‌گیری از قواعد عروضی زبان فارسی، از نسخه‌بدل‌ها، توجه به صورخیال، انسجام بافت متن، تصحیح‌های معتبر دیوان‌های شاعران مورد استفاده و موارد دیگر این چنینی استفاده شود. روش پژوهش، توصیفی - تحلیلی است و داده‌ها به شیوه کتاب‌خانه‌ای و سندکاوی با استفاده از روش تحلیل محتوا بررسی شده‌اند. نتیجه نشان می‌دهد دریافت درست معنی ابیات، پیوند آن‌ها با گزاره‌های تاریخی متن و فهم درست این گزاره‌ها در گرو وزن صحیح ابیات است که متأسفانه در تصحیح یاحقی-سیدی

* دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران (نویسنده مسئول)،

mohamadi2263@yahoo.com

** استاد زبان و ادبیات فارسی، عضو هیأت علمی دانشگاه کردستان، سنندج، ایران، a.parsa@uok.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۴/۲۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۸/۰۸

به وزن برخی از ابیات، توجه کافی نشده‌است و این تصحیح به رغم در اختیار داشتن نسخ خطی بیشتر، در این زمینه دقت نظر کمتری دارد.

کلیدواژه‌ها: تاریخ بیهقی، سروده‌های فارسی، وزن، چاپ یاحقی - سیدی، چاپ فیاض.

۱. مقدمه

تاریخ بیهقی یکی از کتب نثر فارسی است که از دو جنبه تاریخی و ادبی اهمیت فراوان دارد. از این کتاب تاکنون شش تصحیح مستقل و مختلف منتشر شده‌است که در جدول زیر به اختصار معرفی می‌شوند.

جدول ۱. تصحیح‌های کتاب تاریخ بیهقی
(پارسا و محمدی، ۱۳۹۹: ۴۵)

ردیف	نام مصحح	سایر همکاران	سال چاپ	محل چاپ	روش تصحیح
۱	مورلی (خاورشناس انگلیسی)	کاپیتان ناسولیس	۱۸۶۲ م.	کلکته	-
۲	سید احمد ادیب پیشاوری	-	۱۳۰۷ ق	تهران	-
۳	سعید نفیسی	-	ج ۱: ۱۳۱۹؛ ج ۲: ۱۳۲۶؛ ج ۳: ۱۳۳۲ ش	تهران	التقاطی
۴	غنی	علی اکبر فیاض	۱۳۲۴ ش	تهران	التقاطی
۵	علی اکبر فیاض	-	۱۳۵۰ ش	مشهد (دانشگاه فردوسی)	التقاطی
۶	محمدجعفر یاحقی	مهدی سیدی	۱۳۸۸ ش	تهران (سخن)	التقاطی

تا قبل از انتشار چاپ یاحقی - سیدی، چاپ فیاض معتبرترین چاپ تاریخ بیهقی بود. با انتشار چاپ یاحقی - سیدی، اکنون دو تصحیح معتبر تاریخ بیهقی در اختیار علاقه‌مندان قرار دارد. تصحیح جدید دارای مقدمه‌ای مفصل و یک جلد توضیحات مبسوط است. از این رو احتمال دارد جای تصحیح فیاض را بگیرد. بنابراین ضرورت دارد میزان دقت و صحت این تصحیح مورد نقد و بررسی جدی منتقدان قرار گیرد. بدین منظور، در پژوهش حاضر وزن سروده‌های فارسی این تصحیح مورد بررسی قرار گرفته و برای ارزیابی میزان

صحت و اعتبار، با چاپ فیاض مقایسه شده‌است. شایان ذکر است بعضی از پژوهشگران در استفاده از تصحیح یاحقی سیدی جانب احتیاط را مراعات کرده‌اند؛ به عنوان نمونه، در کتاب «بلاغت ساختارهای نحوی در تاریخ بیهقی» آمده‌است:

آخرین تصحیح تاریخ بیهقی تصحیح یاحقی و سیدی است که در سال ۱۳۸۸ انتشار یافته است ... این تصحیح هنوز چندان که باید در بوطه نقد و بررسی متقدمان و مصححان قرار نگرفته‌است. بنابراین در پژوهش حاضر منبع اصلی نبوده و به عنوان تصحیح مکمل در کنار تصحیح فیاض مورد استفاده قرار می‌گیرد (سیدقاسم ۱۳۹۶: ۷۲).

در این دو تصحیح تاریخ بیهقی، روش تصحیح التقاطی به کار رفته‌است:

در روش التقاطی معمولاً نسخه‌ای را که معتبرتر می‌دانند، به عنوان نسخه اصح، متن اصلی قرار می‌دهند و آنگاه آن را با نسخه‌های دیگر مقابله می‌نمایند، و هر گاه مصحح در نسخه‌های دیگر، کلمه یا جمله مناسب‌تر و کامل‌تر و بهتری بیابد، آن را در متن وارد می‌کند ... البته همه این اختلافات و حذف و اضافات در پاورقی ضبط و به هر مورد جداگانه اشاره می‌شود (ستوده ۱۳۷۳: ۴۴۶).

فیاض هیچ نسخه‌ای را به عنوان نسخه اصح، متن اصلی قرار نداده‌است؛ زیرا معتقد است: «هیچ یک از این نسخه‌ها اعتبار آن که اساس چاپ قرار گیرد ندارد» (فیاض ۱۳۸۸: ۴۰۴). روش تصحیح التقاطی فیاض بدین گونه است: «ضبط هر نسخه‌ای را که درست تشخیص داده، در متن آورده و بقیه را به زیرنویس منتقل کرده‌است» (بیهقی ۱۳۹۴: صدو هشت).

علی اکبر فیاض در دو چاپ تاریخ بیهقی نقش داشت. چاپ قدیم را با همکاری قاسم غنی (تهران، ۱۳۲۴) فراهم کرد؛ ولی تصحیح جدید (انتشارات دانشگاه فردوسی، ۱۳۵۰) را به تنهایی انجام داد. تصحیح جدید مقدمه ندارد؛ زیرا پیش از آنکه منتشر شود، فیاض وفات یافت. از این رو، متن سخنرانی او در مجلس بزرگداشت بیهقی (۱۳۴۹) با عنوان «نسخه‌های خطی تاریخ بیهقی» به جای مقدمه آمده‌است.

یاحقی و سیدی در مقدمه چاپ خود، درباره نسخه خطی فیاض نوشته‌اند: «با علائمی که استاد فیاض برای نسخه‌های خطی تصحیح خود در حواشی چاپ دانشگاه به دست داده‌است، بر روی هم از ۱۲ نسخه با علائم اختصاری A B C D E F G H K M N O استفاده

شده است» (بیهقی ۱۳۹۴: صدوهشت). یاحقی-سیدی در مورد نسخ مورد استفاده تصحیح خود نیز چنین توضیح داده‌اند:

گذشته از تهیۀ هفت نسخه از نسخه‌های فیاض و رمزگشایی از آن‌ها، دوازده نسخه دیگر از کتابخانه‌های گوشه و کنار ایران و جهان به دست آورده ... به تبعیت از فیاض برای یازده نسخه نویافته خود حروف لاتین J P Q R S T U W X Y Z اختیار کرده و با رمز L برای چاپ نفیسی به همراه نسخه‌های فیاض در تصحیح خود به کار گرفته‌ایم (همان، صدوده). بنابراین تعداد نسخه‌های در دسترس یاحقی-سیدی دو برابر فیاض بوده است؛ زیرا آن‌ها علاوه بر ۱۱ نسخه خطی خود و ۷ نسخه خطی فیاض، از ۵ چاپ پیشین و متن عربی تاریخ بیهقی هم بهره گرفته‌اند:

هنگام مقابله، هر پنج چاپ قبلی هم پیش روی ما بود و از همه آن‌ها مثل نسخه خطی استفاده می‌کردیم و اختلاف آن‌ها را هم می‌دادیم ... در این تصحیح علاوه بر چاپ‌ها و نسخه‌ها، متن عربی تاریخ البیهقی به ترجمۀ یحیی الخشاب و صادق نشأت هم پیش روی ما بود که در مواردی، به‌ویژه در جهت تشخیص مرجع ضمائر و افعال، گره‌گشایی می‌کرد (همان، صدوچهل و پنج - صدوچهل و شش).

از میان ۲۴ نسخه‌ای که یاحقی-سیدی در تصحیح از آن بهره برده‌اند، دو نسخه قدمت بیش‌تری دارند: یکی نسخه C که تاریخ کتابت ندارد؛ ولی «تاریخ وقف آن را می‌توان حدود ۱۰۶۹ - ۷۰ حدس زد و در نتیجه تاریخ کتابت آن قطعاً سال‌ها پیش از این می‌توانسته باشد» (همان، صدویازده)؛ دیگری نسخه N است که در سال ۱۱۶۹ هجری در گجرات خریداری شده است (برای آگاهی بیشتر، بنگرید به همان، صدوشانزده). بقیۀ نسخ یا تاریخ ندارند یا تاریخ کتابت همگی به بعد از سال ۱۲۰۰ ه.ق برمی‌گردد. شایان ذکر است این دو نسخه قدیمی، هر دو، از نسخ در اختیار فیاض بوده‌اند. بنابراین یاحقی و سیدی اگرچه در جمع‌آوری نسخه‌های خطی از نظر کمیت، برتری قابل ملاحظه‌ای دارند، ولی از لحاظ قدمت نسخه‌ها، هیچ‌گونه امتیازی بر فیاض ندارند.

یکی از نمودها یا انواع موسیقی در شعر، همان وزن شعر است که از آن به موسیقی بیرونی تعبیر می‌شود. «منظور از موسیقی بیرونی شعر، جانب عروضی وزن شعر است که بر همه شعرهایی که در یک وزن سروده شده‌اند، قابل تطبیق است» (شفیعی کدکنی ۱۳۹۱: ۳۹۱). این پژوهش می‌خواهد هماهنگی میان محتوا و موسیقی بیرونی اشعار فارسی

تاریخ بیهقی را در چاپ یاحقی سیدی با چاپ فیاض مقایسه کند تا دریابد که ضبط کدامیک از این دو تصحیح بهتر و دارای اعتبار بیشتر است. تعیین وزن درست ابیات و به تبع آن‌ها، دریافت معانی صحیح ابیات، سنجش میزان دقت مصححان و مقایسه تصحیح‌های آنان از راه دقت در ضبط ابیات با توجه به وزن آن‌ها از دیگر اهداف پژوهش حاضر است.

نگاهی به پیشینه پژوهش در این موضوع، تازگی و ضرورت پژوهش حاضر را بیش‌تر نمایان می‌سازد. تاکنون در زمینه نقد و بررسی تصحیح یاحقی سیدی، چهار مقاله منتشر شده است:

الف) «نقد و بررسی تصحیح جدید تاریخ بیهقی»: این مقاله کل تصحیح جدید تاریخ بیهقی را مورد نقد و بررسی قرار داده است. یکی از مهم‌ترین یافته‌های مقاله بدین شرح است:

برخی از ضبط‌های انتخابی جای چون و چرا دارد و گاه یکی از ضبط‌های نسخه‌بدل‌ها بهتر و صحیح‌تر به نظر می‌رسد. از آنجا که تصحیح براساس شیوه التقاطی صورت گرفته، با دقتی دوباره می‌توان ضبط مختار برخی از واژه‌ها یا ترکیبات را عوض کرد (آدینه‌کلات و ساکت ۱۳۹۰: ۱۷۲).

ب) «نقد نسخ تاریخ بیهقی با تکیه بر آرایش واژگانی و اقتضای حال»: این مقاله یازده مورد از اختلاف آرایش واژگانی در این دو تصحیح را مقایسه کرده و چنین نتیجه گرفته است: «در هشت مورد از موارد بررسی شده، چاپ فیاض و در سه مورد، چاپ یاحقی و سیدی به آرایش واژگانی معمول و اقتضای حال نزدیک‌تر است» (سیدقاسم ۱۳۹۲: ۱۴۷).

ج) «نقدی بر تصحیح یاحقی سیدی از تاریخ بیهقی»: این مقاله تنها به نقد «باقیمانده مجلد پنجم تاریخ بیهقی» پرداخته است؛ یعنی ۸۳ صفحه (۱۱ درصد) از متن ۷۴۸ صفحه‌ای تاریخ بیهقی را در چاپ جدید بررسی کرده است. یافته‌های مقاله چنین است:

ضمن ارج نهادن بر مساعی مصححان محترم در ارائه متنی منقح از تاریخ بیهقی، بر این باوریم که این تصحیح، ناسخ چاپ‌های پیشین نیست، خاصه تصحیح عالمانه استاد علی‌اکبر فیاض که پس از قریب نیم‌قرن، همچنان منزلت خود را حفظ کرده و محلّ مراجعه و استفاده پژوهشگران است (رستگاری ۱۳۹۴: ۲۳۰).

د) «بررسی صحت ضبط سروده‌های فارسی تاریخ بیهقی در دو تصحیح فیاض و یاحقی سیدی»: این مقاله صحت ضبط تمام اشعار فارسی تاریخ بیهقی را در دو تصحیح یادشده بررسی و مقایسه کرده‌است. یافته‌های مقاله چنین است: «از مجموع ۸۱ بیت مغشوس، در ۵۳ بیت برتری با تصحیح فیاض است» (پارسا و محمدی، ۱۳۹۹: ۴۴).

موضوع مقاله حاضر، مقایسه تطبیقی اوزان اشعار فارسی در دو تصحیح اخیر تاریخ بیهقی است. این موضوع در هیچ یک از مقالات یادشده مورد بررسی قرار نگرفته، لذا موضوعی بکر و بدیع محسوب می‌شود.

۲. روش پژوهش و جامعه آماری

روش پژوهش، توصیفی-تحلیلی است و داده‌ها به شیوه کتابخانه‌ای و سندکاوی با استفاده از روش تحلیل محتوا بررسی شده‌اند. جامعه آماری این پژوهش تمام اشعار فارسی موجود در تاریخ بیهقی است.

بیهقی در خلال مباحث تاریخی خود، به دلایلی چون آراستن تاریخ، تأکید، همانندسازی زمانی، اقتناع مخاطب، بزرگنمایی، تحلیل گفتمان، بیان دیدگاه خود به طور غیرمستقیم و از زبان شعر، برجسته‌سازی موضوع و مواردی از این دست، اشعاری به دو زبان عربی و فارسی گنجانده‌است. اشعار فارسی در ۲۹ فقره جداگانه به کار رفته‌اند (برای آگاهی بیشتر، بنگرید به بازورث ۱۹۷۷: ۱۶۴). در تاریخ بیهقی ۳۲۱ بیت (۶۴۲ مصراع) فارسی وجود دارد. در پژوهش حاضر، وزن این ۶۴۲ مصراع بررسی شده‌است.

۳. بررسی و مقایسه وزن اشعار فارسی تاریخ بیهقی در تصحیح‌های فیاض و

یاحقی - سیدی

با وجود آنکه اشعار فارسی، بخشی جدایی‌ناپذیر از تاریخ بیهقی محسوب می‌شوند، صحت وزن آن‌ها در پژوهش‌های انجام‌شده قبلی مغفول مانده‌است و ضرورت دارد با نگاهی انتقادی مورد واکاوی قرارگیرند. نگارندگان پژوهش حاضر، دقت و میزان اعتبار تصحیح

یاحقی سیدی را در صحّت وزن سروده‌های فارسی در بوته نقد قرار داده و بدین منظور، این سروده‌ها را به چهار گروه تقسیم کرده‌اند:

۱,۳ ابیات دارای وزن درست

در تاریخ بیهقی ۳۲۱ بیت فارسی وجود دارد. در پژوهش حاضر، وزن این ۳۲۱ بیت بررسی و مواردی که وزن مصراع یا بیتی با وزن کل آن فقره شعر هماهنگی ندارد، مشخص شده است. بررسی‌های نگارندگان نشان می‌دهد از مجموع ۳۲۱ بیت فارسی، وزن ۲۹۹ بیت در هر دو تصحیح درست است. به عبارت دیگر بیش از ۹۳ درصد سروده‌های فارسی موجود در این اثر اشکال وزنی ندارند. از این رو، پژوهش حاضر ۲۲ بیت باقیمانده را نقد و بررسی کرده است. برای این کار ابتدا ضبط بیت یا ابیات را مطابق تصحیح فیاض (آن را تصحیح ۱ می‌نامیم)، به دست داده، سپس اختلاف تصحیح یاحقی سیدی را (آن را تصحیح ۲ می‌نامیم) با تصحیح فیاض یادآور شده و درستی یا نادرستی وزن هر کدام از این دو تصحیح را نشان داده‌ایم.

۲,۳ برتری چاپ فیاض در وزن ابیات

سلطان محمود غزنوی سال ۴۲۱ ه. ق وفات یافت. بیهقی حدود سی سال بعد (حوالی سال ۴۵۰ / ۴۵۱ ه. ق) از ابوحنیفه درخواست نمود به مناسبت درگذشت سلطان محمود، نشستن امیرمحمد بر تخت و سپس رسیدن امیرمسعود به تخت قصیده‌ای بسراید. ابوحنیفه قصیده‌ای ۹۶ بیتی سروده که بیهقی آن را تماماً نقل کرده است. مطلع قصیده چنین است:

چو مرد باشد بر کار و بخت باشد یار ز خاک تیره نماید به خلق زر عیار

(بیهقی ۲۵۳۶: ۳۶۱)

این قصیده بر وزن «مفاعلن فعلا تن مفاعلن فعلن» (بحر مجتث مثنی مخبون محذوف) سروده شده؛ ولی وزن هفت بیت از آن در چاپ فیاض درست و در چاپ یاحقی سیدی نادرست است:

۱. ز هر که آید کاری، درو پدید بود چنان کز آینه پیدا بود تو را دیدار

(همان، ۳۶۲)

در تصحیح ۲ مصراع دوم بدین صورت گزارش شده است: «بود ز آینه شهرت ترا ز وی دیدار» (بیهقی ۱۳۹۴: ۲۷۵). علاوه بر این که بیت معنی درستی ندارد، وزن عروضی بیت نیز درست نیست.

مصراع ۲	بُود ز نا	یَدِ نِ شُهَر	تَرَا ز	وِی دِی دَار
علامت هجاها	- U - U	U - U U	U - U U	- - -
وزن	مفاعِلن	فَعْلَاتُ	فَعْلَاتُ	مَفْعُولن

تقطیع هجایی مصراع دوم نشان می‌دهد وزن سه رکن پایانی این مصراع، با ارکان معادل خود در وزن قصیده اختلاف دارد و این اختلافات با اختیارات شاعری (زبانی و وزنی) قابل حل نیست.

۲. اگر ندیدی کوهی بگشت بر یک خشت یکی دو چشم بر آن راهوارِ خویش گمار

(بیهقی ۲۰۳۶: ۳۶۴)

در تصحیح ۲ به جای «ندیدی»، «ندیدی» گزارش شده است. لذا وزن مصراع اول یک هجا از وزن قصیده افزون‌تر است؛ در نتیجه رکن سوم و چهارم با وزن قصیده هم‌آهنگی ندارد.

مصراع ۱	تُغَرِّدِی	دِی بِی کُ	هَی بَگِشَت	بِریکِ خِشَت
علامت هجاها	- U - U	- - -	U - U -	- - -
وزن	مَفَاعِلن	مَفْعُولن (ابدال)	فَاعِلَاتُ	مَفْعُولن

همگی نسخه‌بدل‌ها - جز دو نسخه - «ندیدی» ضبط کرده‌اند و مؤید ضبط فیاض هستند (بنگرید به بیهقی ۱۳۹۴: ۲۷۶).

۳. به سروری و امیری، رعیت و لشکر خدای عز و جل گر دهد مثال تبار

(بیهقی ۲۰۳۶: ۳۶۶)

در تصحیح ۲ مصراع اول به صورت «پیامبری و امیری رعیت و لشکر» گزارش شده است (بیهقی ۱۳۹۴: ۲۷۷). بنابراین وزن سه رکن پایانی آن اشکال دارد:

مصراع ۱	پَ یام بَ	ری ی نَمی	ری ی رَعی	ی تَش کَر
علامت هجاها	- U - U	- U U -	U - U -	- U U -
وزن	مفاعِلن	مفتعلن	فاعلاتن	فاعلاتن

۴. به عقل مآند کز علم ساخت گنج و سپاه به عدل مآند کز حلم کرد قصر و حصار

(بیهقی ۲۵۳۶: ۳۶۷)

در تصحیح ۲ مصراع دوم بدین صورت ضبط شده است: «به عدل مآند که ز آهن بکرد قصر و حصار» (بیهقی ۱۳۹۴: ۲۷۸). اگرچه یاحقی سیدی، نسخه بدل‌ها را ذکر نکرده‌اند، به چهار دلیل تصحیح ۱ درست است: ۱. در تصحیح ۱ معنی بیت کاملاً روشن است، ولی یاحقی سیدی در حاشیه راده ۸ نوشته‌اند: «معنی بیت بر ما روشن نیست»؛ یعنی با گزارش خود آن‌ها معنی بیت نامفهوم شده است. ۲. در تصحیح ۱ میان کلمات دو مصراع، آرایه موازنه برقرار است، ولی در تصحیح ۲ موازنه از میان رفته است. ۳. بیهقی در ماجرای «راست شدن کوشک نو مسعودی و رفتن امیر بدان» (برای آگاهی بیشتر، بنگرید به همان، ۴۹۷) از کاربرد آهن در ساختن این قصر سخنی به میان نیاورده است. ۴. در تصحیح ۲، وزن رکن دوم مصراع دوم، نادرست است؛ زیرا شاعر نمی‌تواند در رکن دوم به جای «فاعلاتن»، «فاعلاتن» بیاورد.

مصراع ۲	بِ عَد ل ما	نَسَد کِ زَا هِن	بِ کَر د قَص	رُ ح صار
علامت هجاها	- U - U	- - U -	U - U -	- U U
وزن	مفاعِلن	فاعلاتن	مفاعِلن	مفعِلن

۵. چو خواست کردن از خود تو را جدا آن شاه نه سیم داد و نه زر و نه زین، نه زین افزار

(بیهقی ۲۵۳۶: ۳۶۸)

در تصحیح ۲ مصراع اول به صورت «چه بود خود گرت از خسروان پدر، آن شاه» ضبط شده است (بیهقی ۱۳۹۴: ۲۷۸). با این ضبط علاوه بر نامفهوم بودن معنی بیت، در دو رکن پایانی، وزن قصیده رعایت نشده است:

مصراع ۱	چ بو د خُد	گَ رَتَر خُس	رُ و ا ن پ	دَر تان شاه
علامت هجاها	- U - U	- - UU	U U - U	- - -
وزن	مفاعِلن	فعلاتِن	مفاعلُ	مفعولن

۶. نه بر گزاف سکندر به یادگار نبشت که اسب و تیغ و زن آمد سه‌گانه از در دار
(بیهقی ۲۵۳۶: ۳۶۹)

در تصحیح ۲ مصراع اول به صورت «نه بر گزاف سکندر شه اوستاد نبشت» گزارش شده‌است (بیهقی ۱۳۹۴: ۲۷۹)؛ ولی وزن آن با وزن قصیده همخوانی ندارد:

مصراع ۱	نَد بَر گَ زا	ف سِکَن دَر	شَ هِ نوس	تا دِن پِشت
علامت هجاها	- U - U	- - UU	U - UU	- U U -
وزن	مفاعِلن	فعلاتِن	فعلاتُ	مفتعلن

۷. شنیده‌ای که پیمبر چو خواست گشت بزرگ صهیب و سلمان را نامد آمدن دشوار
(بیهقی ۲۵۳۶: ۳۷۰)

در تصحیح ۲ مصراع اول چنین ضبط شده‌است: «پیامبری که پیامبر چو خواست گشت بزرگ» (بیهقی ۱۳۹۴: ۲۷۵). براساس این تصحیح، «پیامبری که» در آغاز این مصراع حشو است؛ زیرا بدون آن هم معنی جمله درست است. همچنین وزن عروضی مصراع نادرست است و دو هجا اضافه دارد:

مصراع ۱	پَ یام بَ	ری کَ پَ یا	م بَر جُ خا	ست گِش ت بُ زُ رگ
علامت هجاها	UU - U	- U U -	- U - U	- UU - U
وزن	مفاعلُ	مفتعلن	مفاعِلن	مفاعلُ فع

دومین قصیده اسکافی در پایان مجلد هفتم آمده و ۳۶ بیت دارد. مطلع آن چنین است:

صد هزار آفرین ربّ علیم باد بر ابر رحمت، ابراهیم

(بیهقی ۲۵۳۶: ۴۸۷)

نقد و بررسی وزن سروده‌های ... (یداله محمدی و سید احمد پارسا) ۴۷۱

این قصیده بر وزن «فاعلاتن مفاعِلن فعِلن» (بحر خفیف مسدّس مخبون محذوف) سروده شده‌است. در ضبط و گزارش این قصیده، وزن بیت زیر در تصحیح یاحقی سیدی اشکال دارد:

۸. چه کند کار جادویِ فرعون؟ کاژدهایی شد این عصایِ کلیم

(همان)

در تصحیح ۲ این بیت به صورت زیر ضبط شده‌است که وزن رکنِ اوّلِ مصراعِ اوّل با وزن اصلی قصیده همخوانی ندارد:

فکند جادو جادویِ فرعون؟ کاژدهایی شده عصایِ کلیم

(بیهقی ۱۳۹۴: ۳۶۸)

مصرع ۱	ف ک ن د ج ا	د ج ا د ی	ف ر ع و ن
علامت هجاها	- U - U	U - U	- -
وزن	مفاعِلن	مفاعِلن	فعِلن (ابدال)

بیهقی در میانهٔ مجلد نهم، به مناسبت سخن از مرگ بونصر مشکان، قصیده‌ای دوازده‌بیتی از رودکی آورده‌است. رودکی این قصیده را برای دلداری ابوالفضل بلعمی، وزیر سامانیان و دعوت او به آرام و سکون در مرگ فرزند سروده (ر. ک. حاکمی، ۱۳۷۶: ۲۱ - ۲۲) سروده و وزن آن «مفعولُ فاعلاتُ مفاعِلن» (بحر مضارع مسدّس اخرب مکفوف) است. در گزارش این شعر، وزن بیت زیر در تصحیح ۲ اشکال دارد:

۹. ای آنکه غمگنی و سزاواری و اندر نهان سرشک همی باری

(بیهقی ۱۳۸۳: ۵۶۳)

این ضبط فیاض، با دیوان رودکی نیز موافق است (برای مقایسه با این نظر، بنگرید به رودکی ۱۳۹۳: ۵۸ و حاکمی ۱۳۷۶: ۴۳)؛ ولی در تصحیح ۲ مصراعِ اوّل به صورت «ای آن‌که غمگین و سزاواری» گزارش شده (بیهقی ۱۳۹۴: ۶۱۶) که از نظر وزن اشکال دارد.

مصراع ۱	ئی نان کِ	عَمَ گِی نُّ	سِ زا وا ری
علامت هجاها	U - -	U - -	- - - U
وزن	مفعولُ	مفعولُ	مفاعیلن

چهارمین قصیده اسکافی که در اواخر مجلد نهم تاریخ بیهقی قرار گرفته، ۷۳ بیت دارد. وزن آن «مفتعلن فاعلاتُ مفتعلن فع» (بحر منسرح مثنی مطوی منحور) است. در ضبط این شعر، وزن یک بیت در تصحیح یاحقی سیدی اشکال دارد:

۱۰. شاه چو بر خود قبايِ عَجَبِ کند راست   خصم بدرَدَش تا به بندِ گریبان
(بیهقی ۲۵۳۶: ۸۵۶)

در تصحیح ۲ مصراع دوم به صورت «عدل بدرَدَش گرچه بندید گریبان» ضبط شده است (بیهقی ۱۳۹۴: ۶۶۷). به نظر می‌رسد عدل از نظر معنی درست‌تر است؛ زیرا اگر خصم قبايِ شاه را بدرد، نشانه ضعف اوست؛ ولی عدل شاه که عَجَب را بر شاه نمی‌پسندد، آن را بر تن او پاره می‌کند؛ البته این به شرطی درست است که فقط واژه عدل به جای خصم بنشیند؛ ولی با تغییرات دیگری که در ضبط این بیت در تصحیح ۲ رخ داده، وزن مصراع دوم یک هجا اضافه دارد.

مصراع ۲	عَدَل بِ دَر	رَدَش گر چ	بِن دِی دِگ	ری بان
علامت هجاها	- U U -	U - U -	U U - -	- -
وزن	مفتعلن	فاعلاتُ	مستفعلُ	فعلن

با بررسی نسخه‌بدل‌ها، مشخص شد که ضبط تصحیح ۲ فقط در نسخه N وجود دارد؛ ولی ضبط بقیه نسخه‌ها جز در کلمه اول با ضبط فیاض اختلافی ندارد؛ یعنی در همه آن‌ها به جای خصم، «عزل» آمده است که تحریف و تصحیف «عدل» است (برای آگاهی بیشتر، بنگرید به همان). لذا صورت درست مصراع دوم چنین است: «عدل بدرَدَش تا به بندِ گریبان».

۱۱. گر پری و آدمی دژم شد زین حال   ناید کس را عجب ز جمله حیوان
(بیهقی ۲۵۳۶: ۸۶۰)

در تصحیح ۲ به جای واژه «دژم»، «رام» آمده است (بیهقی ۱۳۹۴: ۶۷۱). مصححان در حاشیه راده ۶ نوشته‌اند: «رام، ت ق [تصحیح قیاسی] به جای دژم، دزم، درم نسخه‌ها» (همان). بیت به ماجرای شکست مسعود در جنگ دندانقان اشاره دارد. بنابراین مسأله رام کردن مطرح نیست، بلکه غم و اندوه مراد است و ضبط فیاض مناسب‌تر است. دلیل دیگر برای نادرست بودن تصحیح ۲، ننگجیدن «رام» در وزن این شعر است.

مصراع ۱	گَرَبَ رِئِ	ثَا دَ مِ رَا	م شُد زین حال
علامت هجاها	- U U -	- - U -	- - - U
وزن	مفتعلن	فاعلاتن	مفاعیلن

تقطیع نشان می‌دهد وزن رکن دوم و سوم خراب و رکن چهارم ساقط شده است. در نتیجه تصحیح قیاسی مصححان نادرست است. نکته دیگر آنکه: خطیب‌رهبر، این بیت را نامفهوم دانسته است (بیهقی ۱۳۷۸: ۱۰۷۳)؛ ولی به نظر نگارندگان، حیوان به معنی «جاندار» است نه حیوان در معنی متعارف آن (دهخدا ۱۳۷۷: ۹۲۵۶). لذا معنی کل بیت چنین است: از میان جانداران کسی تعجب نمی‌کند، اگر آدمی و پری از شکست دندانقان اندوهگین شدند.

۳،۳ برتری چاپ یاحقی - سیدی در وزن ابیات

بر اساس «عیب می‌جمله بگفتی، هنرش نیز بگوی»، چون هدف پژوهش حاضر نقد و بررسی تصحیح یاحقی-سیدی در مقایسه با تصحیح فیاض است، اشاره به محاسن این تصحیح ضرورت دارد. البته در تاریخ بیهقی تنها یک بیت وجود دارد که ضبط آن در تصحیح یاحقی-سیدی درست‌تر به نظر می‌رسد.

بیهقی در اواخر مجلد هفتم، قصیده‌ای ۱۴ بیتی از «ابی طیب المصعبی» آورده که وزن آن «فعولن فعولن فعولن» (بحر متقارب مثنیٰ سالم) است. ظاهراً وزن بیت زیر، در چاپ فیاض نادرست است:

۱. هم از بست شه‌ماتِ شطرنج‌بازان   تو را مهره داده به شطرنج‌بازی

(بیهقی ۲۵۳۶: ۴۸۲)

فیاض در حاشیه راده ۷ نوشته است: «بس + ت، یعنی از بس که تو را شه‌مات هست؟» (همان). علامت پرسش فیاض در پایان جمله، بیانگر تردید او، چه در ضبط چه در معنی است؛ زیرا اگر واژه را به صورت «بَسْت» قرائت کنیم (آن گونه که فیاض معنی کرده)، وزن از قاعده می‌افتد. بنابراین باید آن را «بَسْت» (با سکون سین) تلفظ کنیم. احتمالاً فیاض نیز آن را با سکون سین قرائت کرده؛ ولی به دلیل اشکال در ضبط، معنی آن را به صورت یادشده در نظر گرفته است.

مصراع ۱	هـَ مَز بَ	سَت شَه ما	تِ شَط رَن	ج با زان
علامت هجاها	U - U	- - -	- - U	- - U
وزن	فَعولُ	مفعولن	فَعولن	فَعولن

در تصحیح ۲ براساس چهار نسخه، «بَسْت» به صورت «تُسْت» ضبط شده است (بیهقی ۱۳۹۴: ۳۶۳). این ضبط کاملاً درست است و معنی بیت را نیز روشن نموده است. ۳.

۴,۳ نادرستی وزن ابیات در هر دو تصحیح

وزن فعلی بعضی از ابیات فارسی مندرج در هر دو تصحیح اشکالاتی دارند. تعداد کل این ابیات ۱۰ بیت است که به دو زیرگروه تقسیم می‌شوند:

۱,۴,۳ دستیابی به وزن درست ابیات به کمک نسخه‌بدل‌ها و علم عروض

فیاض با توجه به نسخ خطی در دسترس سعی کرده است اشکالات وزنی ابیات را به حداقل برساند. با دستیابی یا حقی سیدی به چندین نسخه خطی دیگر، انتظار می‌رفت تعداد ابیات دارای اشکال وزنی کمتر شود؛ ولی بررسی‌ها نشان می‌دهد این امر هنوز محقق نشده است. با توجه به اینکه در روش تصحیح التقاطی مصحح می‌تواند: «آنچه را که در نسخه‌های آن اثر مسلم‌الرجحان است به عنوان ضبط راجح به متن ببرد» (مایل هروری ۱۳۷۹: ۴۳۶)، نویسندگان مقاله با در نظر گرفتن مجموع نسخه‌بدل‌های هر دو تصحیح، پیشنهادهایی را برای اصلاح وزن ۵ بیت ارائه داده‌اند.

در نخستین قصیده اسکافی که وزن آن «مفاعِلن فَعلاتن مفاعِلن فَعَلن» است، بیتی وجود دارد که وزن آن در هر دو تصحیح ایراد دارد؛ ولی به کمک علم عروض وزن درست آن به دست می‌آید.

۱. اگرچه اندر وقتی زمانه را دیدم که بازکرد نیارم ز بیم طی طومار

(بیهقی ۲۵۳۶: ۳۷۰)

در مورد این بیت اشاره به دو نکته ضروری است: ۱. در تصحیح ۲ فعل «نیارم» به صورت «نیارد» آمده است (بیهقی ۱۳۹۴: ۲۷۹). اسکافی در این بیت و بیت قبل، از خود و شعر خود سخن می‌گوید و معمولاً با لفظ اول شخص از خود یاد می‌کند. به عنوان نمونه، درباره شعر خود می‌گوید: «به سان فرقان آمد قصیده‌ام» (بیهقی ۲۵۳۶: ۳۷۰). بنابراین تصحیح ۱ مناسب‌تر است؛ فعل «دیدم» در مصراع اول نیز مؤید درست بودن «نیارم» است. ۲. در هر دو تصحیح واژه «طی» با «تشدید یاء» ضبط شده است، اما علم عروض اقتضا می‌کند با تخفیف یاء باشد و بعد از آن علامت ویرگول بیاید؛ وگرنه وزن رکن پایانی شعر نادرست خواهد بود. برای مقایسه، به تقطیع مصراع دوم با تخفیف و تشدید یاء بنگرید.

طو مار	ز بی م طی	د ن یا رم	ک با ز گر	با تخفیف یاء
- -	- U - U	- - U U	- U - U	علامت هجاها
فعلن (ابدال)	مفاعلن	فعلاتن	مفاعلن	وزن
ی طو مار	ز بی م طی	د ن یا رم	ک با ز گر	با تشدید یاء
- - U	- U - U	- - U U	- U - U	علامت هجاها
فعلن	مفاعلن	فعلاتن	مفاعلن	وزن

مطلع سومین قصیده اسکافی - که در پایان مجلد هفتم آمده - چنین است:

آفرین باد بر آن عارض پاکیزه چو سیم وان دو زلفین سیاه تو، بدان شکل دو جیم

(همان، ۴۸۹)

وزن این قصیده «فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن» (بحر رمل مثنون مخبون محذوف) است؛ ولی وزن یک بیت آن در هر دو تصحیح نادرست است که به کمک نسخه‌بدل‌ها می‌توان به وزن درست آن دست یافت:

۲. آنچه خواهی بینی ناکرده گناه نیکوان چهره آزاده برند دیهیم (؟)

(همان، ۴۹۱)

فیاض به مغلوط بودن نسخه‌های در دسترس خود اذعان نموده و در حاشیه راده ۳ نوشته است: «این بیت در بعضی از نسخه‌های متأخر نیست، و مغلوط است» (همان). در تصحیح ۲ بیت یادشده به صورت زیر ضبط شده است:

آنچه خواهی که ببینی تو ز ناکرده گناه نیکو آن چهره آزاده به زیر دیهیم

(بیهقی ۱۳۹۴: ۳۷۱)

با این ضبط، نواقص معنایی بیت تا حدودی رفع شده؛ ولی هنوز وزن آن در رکن اول مصراع دوم اشکال دارد؛ یعنی رکن اول از چهار هجای بلند تشکیل شده که با رکن اول سایر مصراع‌ها همخوانی ندارد. به تقطیع هجایی آن بنگرید:

مصراع ۲	نی کونان چه	ری نا زا	د ب زی ر	دی هیم
علامت هجاها	- - - -	- - U U	- - U U	- -
وزن	مفعولاتن	فعلاتن	فعلاتن	فعلن (ابدال)

به نظر می‌رسد به جای «نیکو آن»، «نگر آن» به معنی «بنگر به آن» بوده است. اگر «نگر آن» جایگزین شود، وزن رکن اول به صورت «فعلاتن» و اگر «بنگر آن» جایگزین شود، به صورت «فاعلاتن» درمی‌آید. طبق اختیارات وزنی، شاعر می‌تواند به جای «فعلاتن» رکن اول، «فاعلاتن» بیاورد. در نسخه L نیز «بنگر جای نیکو» آمده است (همان). بنابراین صورت نهایی و درست بیت با توجه به نسخه بدل L چنین است:

آنچه خواهی که ببینی تو ز ناکرده گناه بنگر آن چهره آزاده به زیر دیهیم

چهارمین قصیده اسکافی ۷۳ بیت دارد و بر وزن «مفتعلن فاعلاتن مفتعلن فع» (بحر منسرح مثنی مطوی منحور) سروده شده است. در هر دو تصحیح، وزن سه بیت نادرست است؛ ولی به کمک نسخه‌بدل‌ها می‌توان به وزن درست آن‌ها دست یافت:

۳. چنگ چنان درزند در تن خسرو چون بشناسد که چیست حال تن و جان

(بیهقی ۲۵۳۶: ۱۵۶)

در تصحیح ۲ در مصراع اول به جای «چنان»، «چسان» آمده و در پایان بیت علامت پرسش افزوده شده است (بیهقی ۱۳۹۴: ۶۶۷). در هر دو تصحیح، وزن عروضی بیت،

یک هجا کم دارد، ولی «چنان» (ضبط فیاض) از «چسان» بهتر است، زیرا به پرسشی یا تعجیبی خواندن مصراع اول نیازی نیست. اختلاف در وزن نیز به کمک نسخه بدل «R» که به جای «چنان درزند»، «چنان درزنند» را ضبط کرده (همان)، برطرف می‌شود. کاربرد فعل جمع «درزنند» برای خسرو (= پادشاه)، جهت احترام جایز است. بنابراین ضبط درست مصراع اول چنین است: «چنگ چنان درزنند در تن خسرو».

مصراع ۱ (ت ۱ و ۲)	چَن گ چُ نان	دَر زَنَد دَر	تَن خُس رُو
علامت هجاها	- U U -	- - U -	- - U U
وزن	مفتعلن	فاعلاتن	فاعلاتن
مصراع ۱، نسخه «R»	چَن گ چُ نان	دَر زَنَن د	دَر تَن خُس رُو
علامت هجاها	- U U -	U - U -	- - U U -
وزن	مفتعلن	فاعلاتن	مفتعلن

۴. شیر و نهنگ و عقاب زین خبر بد خیره شدند اندر آب و قعر بیابان

(بیهقی ۲۵۳۶: ۸۵۹)

در تصحیح ۲ مصراع دوم به صورت «خیره شدند در هوا و بحر و بیابان» تصحیح قیاسی شده است (بیهقی ۱۳۹۴: ۶۷۱). چون میان واژه‌های «شیر، نهنگ و عقاب» با واژه‌های «هوا، بحر و بیابان» لف و نشر وجود دارد، تصحیح ۲ بهتر است؛ ولی هنوز در هردو تصحیح، مصراع دوم از نظر وزنی، اشکال دارد:

مصراع ۲ (ت ۱)	خِی رِشُّ دَن	دُئَن دَر نَا	بُ قَع رُب	یا بان
علامت هجاها	- U U -	- - U -	U U - U	- -
وزن	مفتعلن	مفاعیلن	مفاعل	فعلن
مصراع ۲ (ت ۲)	خِی رِشُّ دَن	دُ دَر ءَ وَا	وُ بَح رُب	یا بان
علامت هجاها	- U U -	- U - U	U U - U	- -
وزن	مفتعلن	مفاعیلن	مستفعل	فعلن

با تغییر مصراع دوم به صورت «خیره شد اندر هوا و بحر و بیابان» اشکال وزن برطرف می‌شود.

مصراع ۲	خی ر شُ دُن	ذ ر ة و ا وُ	بِح رُب یا	بان
علامت هجاها	- U U -	U - U -	- U U -	-
وزن	مفتعلن	فاعلاتن	مفتعلن	فع

فیاض در حاشیه راده ۹ این صورت را حدس زده و نوشته است: «شاید: خیره (طیره) شد اندر هوا و بحر و بیابان» (بیهقی ۲۵۳۶: ۸۵۹)؛ یاحقی-سیدی نیز براساس حدس او اقدام به تصحیح قیاسی نموده‌اند؛ ولی با تغییر دادن «خیره شد اندر هوا» به «خیره شدند در هوا»، وزن را دچار اشکال نموده‌اند. احتمالاً هدف آن‌ها از تبدیل فعل «شد» به «شدند»، مطابقت با نهاد (شیر و نهنگ و عقاب) بوده، ولی «در مورد نهاد غیرجاندار، برای نهاد جمع، فعل مفرد یا جمع می‌آید» (وحیدیان کامیار و عمرانی ۱۳۸۷: ۱۳).

۵. حرب و سخایست دردم چون رجالیست   کان خجل است سایه را دادن سوان (!)

(بیهقی ۲۵۳۶: ۸۶۱)

فیاض در حاشیه راده ۲ نوشته است: «این بیت به کلی نامفهوم است و در MA نیامده است» (همان). براساس ضبط فیاض، علاوه بر نامفهوم بودن بیت، هر دو مصراع از نظر وزن اشکال دارند:

مصراع ۱	حَرَبُ سَا خَا	بِس ت دَر دَم	چُن رِ جَا لِیْسْت
علامت هجاها	- U U -	- U -	- U -
وزن	مفتعلن	فاعلاتن	فاعلاتن
مصراع ۲	کَانَ حَجَّ کَس	ت سَا یِ رَا	دَا دُن سُو
علامت هجاها	- U U -	- U - U	- - -
وزن	مفتعلن	مفاعِلن	مفعولن

در تصحیح ۲ این بیت به صورت زیر ضبط شده است:

حرب و سخایست و رزم چون ز تو حالت   کان خجل است سایه را دوان به سوی آن

(بیهقی ۱۳۹۴: ۶۷۳)

براساس این تصحیح نیز، وزن مصراع دوم اشکال دارد:

مصراع ۲	کَانَ حَجَّ کَس	ت سَا یِ رَا	دَا وَان بَر سُو	یِ ثَان
---------	-----------------	--------------	------------------	---------

- U	- U - U	- U - U	- U U -	علامت هجاها
فعل	مفاعِلن	مفاعِلن	مفتعلِن	وزن

با توجه به نسخه‌بدل‌هایی که یاحقی سیدی در حاشیه راده ۱ و ۲ به دست داده‌اند و به کمک گزارش فیاض، می‌توان به ضبط درست بیت دست یافت. واژه «حرب» در آغاز مصراع اول نشان می‌دهد واژه «رزم» که در تصحیح ۲ آمده، از «دردم» مناسب‌تر است؛ واژه پایانی مصراع اول در طبع فیاض، «رجال» است؛ در پایان مصراع دوم نیز در همه نسخه‌بدل‌ها - به جز پنج نسخه (LBNW و فیاض) - «دادن نسوان» آمده است (همان). لذا می‌توان مطمئن شد که شاعر، میان فعالیت‌های رجال و نسوان مقایسه‌ای صورت داده است. بنابراین برای بخش پایانی مصراع دوم، ضبط اکثریت نسخه‌ها (دادن نسوان) صحیح است. گزارش فیاض هم بدین ضبط نزدیک است؛ یعنی در نسخه‌های او، از ابتدای واژه «نسوان»، حرف «ن» ساقط شده است. به نظر می‌رسد، با توجه به مجموع شواهد موجود، صورت درست بیت چنین باشد:

حرب و سخایست و رزم چون ز رجال است   کان خجل از سایه را ز دادن نسوان

مصراع ۱	حرب سَ خا	یس ت رزم	چن ز رجا	کست
علامت هجاها	- U U -	U - U -	- U U -	-
وزن	مفتعلِن	فاعلاتن	مفتعلِن	فع
مصراع ۲	کان خ ج لَر	سای را ز	دادن نسوان	وان
علامت هجاها	- U U -	U - U -	- U U -	-
وزن	مفتعلِن	فاعلاتن	مفتعلِن	فع

معنی بیت: جنگ و بخشندگی و رزم است، آنچه فعالیت مردانه است که شاه (سایه احتمالاً شاه بوده است). هر دو یک وزن دارند) از واگذاری آن به زنان شرم می‌کند.

۲,۴,۳ نارسایی نسخه‌بدل‌ها برای دستیابی به وزن درست ابیات

با وجود مساعی مصححان هر دو تصحیح برای ارائه یک نسخه منقح از تاریخ بیهقی، هنوز وزن ابیاتی در هر دو تصحیح نادرست است. چون ممکن است یاحقی سیدی درصدد برآیند تصحیح خود را بازنگری کنند (طبع‌های جدید تصحیح فیاض هم به اهتمام یاحقی منتشر می‌شود)، آن موارد را ذکر می‌کنیم تا با استفاده از نسخه‌بدل‌هایی که در مقدمه بدان

اشاره کرده؛ ولی در تصحیح از آن استفاده نکرده‌اند (همان، صدوسی - صدوسی‌ودو)، اگر قصوری در تصحیح رخ داده‌است جبران گردد.

بیهقی در پایان داستان حسنگ وزیر، مرثیه‌ی یکی از شعرای نیشابور را در مرگ او نقل کرده‌است. وزن عروضی این شعر «مفعولُ مفاعِلن مفاعِلن فع» (بحر هزج مَثَمَنِ اخرب مقبوض ابتر) است. ضبط مصراع اول این مرثیه در هر دو تصحیح یکسان است؛ ولی از نظر وزنی اشکال دارد و با اختیارات شاعری هم قابل حل نیست.

۱. بربید سرش را که سران را سر بود آرایش دهر و مُلک را افسر بود

(بیهقی ۲۵۳۶: ۲۳۶)

تقطیع هجایی و تقطیع به ارکان نشان می‌دهد که در رکن دوم این مصراع، هجای سوم باید کوتاه باشد، ولی مصوّت بلند «ا» در هجای «را» قابل تلفظ کردن نیست:

مصراع ۱	بُ ب ر ی د	سَ ر ش ر ا کِ	سَ ر ا ن ر ا سَ ر	بود
علامت هجاها	U - -	U - - U	U - - -	-
وزن	مفعولُ	مفاعِلن	مفاعِلن	فع

چهارمین قصیده اسکافی بر وزن «مفتعلن فاعلات مفتعلن فع» سروده شده‌است. در گزارش و ضبط ابیات این قصیده چهار بیت دیده‌می‌شود که وزن آن‌ها در هر دو تصحیح اشکال دارد و نسخه‌بدل‌ها نیز نمی‌توانند وزن درست آن‌ها را به دست دهند. سه بیت از این چهار بیت، متوالی هستند.

۲. اخوان ز اخوان به خیل و عد نربید یوم خُنین إذ اعجبتکم برخوان
۳. اخوان بسیار در جهان و چون شمس هم‌دل و هم‌پشت من ندیدم ز اخوان
۴. عیسی آمد سُبک به چشم عدو زانک تیغ نخواست از فلک چو خواست هم‌خوان

(همان، ۸۵۵)

از حواشی برمی‌آید که این ابیات در تعدادی از نسخه‌بدل‌های مورد استناد هردو تصحیح وجود نداشته‌است (برای آگاهی بیشتر، بنگرید به همان و بیهقی ۱۳۹۴: ۶۶۵). دلیل این امر شاید وجود آشفتگی در وزن عروضی آن‌ها بوده‌است. ابتدا وزن این ابیات را مطابق تصحیح ۱ نشان می‌دهیم:

اخوان ز اخوان به خیل و عد نفریبد یوم حنین إذا عجبتمكم برخوان

مصراع ۱	ئیخ وان زئیخ	وان ب خیل ل	عد نَ فَ ری	بد
علامت هجاها	- U - -	U - U -	- U U -	-
وزن	مستفعلن	فاعلات	مفتعلن	فع

وزن رکنِ اوّلِ مصراعِ اوّل از وزن قصیده تبعیت نمی‌کند.

اخوان بسیار در جهان و چون شمس هم‌دل و هم‌پشت من ندیدم ز اخوان

مصراع ۱	ئیخ وان بس	یا ر در ج	ها ن حن	شمس
علامت هجاها	- U - -	U - U -	- - -	-
وزن	مستفعلن	فاعلات	مفعولن (ابدال)	فع

وزن این بیت نیز در رکنِ اوّلِ مصراعِ اوّل از وزن قصیده تبعیت نمی‌کند.

عیسی آمد سبک به چشم عدو زانکه تیغ نخواست از فلک چو خواست هم‌خوان

مصراع ۲	تیغ نَ خا	ست نرف لک	چُ خاست هم	خان
علامت هجاها	- UU -	- U - U	- U - U	-
وزن	مفتعلن	مفاعلن	مفاعلن	فع

وزن این بیت هم در رکن دوم و سوم مصراع دوم از وزن قصیده تبعیت نمی‌کند.

سه بیت یادشده در تصحیح ۲ به صورت زیر ضبط شده‌اند:

اخوان ز اخوان به خیل و عد نفریبد یوم حنین إذا عجبتمكم برخوان
 اخوان در جهان بسیار و چو شمس هم‌دل و هم‌پشت من زیم ز اخوان
 عیسی آمد به چشم عدو سبک زانکه تیغ نخواست از فلک چو خواست هم‌خوان

(بیهقی ۱۳۹۴: ۶۶۵)

ضبط مصراعِ اوّل و ششم این سه بیت در تصحیح ۱ و ۲ تفاوتی ندارد، ولی ضبط چهار مصراع دیگر اختلاف دارد.

در تصحیح ۲، در مصراع دوم بیت اول، حرف «ن» در آخر واژه «حُنین» علامت سکون دارد. عبارت «یَوْمَ حُنینٍ إِذْ أَعْجَبْتُمْ» بخشی از آیه قرآن (توبه، ۲۵) است و ساکن گردانیدن حرف «ن» در آخر واژه «حُنین» هم خلاف نص قرآن است، هم اشکال وزنی دارد؛ زیرا علاوه بر اختلاف در رکن دوم، رکن چهارم نیز به کلی ساقط می‌شود.

مصراع ۲	یَوْمَ حُ نین	ئ ذَع جَ بَت	کُم بَر خان
علامت هجاها	- U U -	- U - U	- - -
وزن	مفتعلن	مفاعِلن	مفعولن (ابدال)

براساس تصحیح ۲ در بیت دوم، وزن رکن دوم مصراع اول و رکن سوم هر دو مصراع از وزن اصلی تبعیت نمی‌کند و رکن چهارم نیز به کلی ساقط شده است:

مصراع ۱	ئ یخ وان در	ج هان بس یا	رُ چُ شمس
علامت هجاها	- - -	- - - U	- U U
وزن	مفعولن (ابدال)	مفاعِلن	فعلن
مصراع ۲	هَم دِ لُ هَم	پُش ت مَن ز	یَم ز یخ وان
علامت هجاها	- U U -	U - U -	- - U -
وزن	مفتعلن	فاعلاتن	فاعلاتن

براساس تصحیح ۲ در مصراع اول بیت سوم، وزن رکن سوم و چهارم با وزن شعر اختلاف دارد و در رکن چهارم یک هجا به وزن افزوده شده است:

مصراع ۱	عی سا تا	مَد بِ چش م	ع دو س بُک	زان کِ
علامت هجاها	- - -	U - U -	- U - U	- -
وزن	مفعولن (ابدال)	فاعلاتن	مفاعِلن	فعلن

۵. من که مدیح امیر گویم بی طمع میره چه دانم چه باشد اندر دو جهان؟

(بیهقی ۲۵۳۶: ۸۶۱ و ۱۳۹۴: ۶۷۳)

این بیت در هر دو تصحیح به صورت یکسان ضبط شده است؛ ولی وزن رکن سوم مصراع دوم از وزن شعر پیروی نمی‌کند. نسخه‌بدل‌ها هم ارائه نشده‌اند تا خواننده خود صورت درست را دریابد.

مصراع ۲	می رِ چِ دا	نَم چِ با شَن	دَن در دُ جَ	هان
---------	-------------	---------------	--------------	-----

-	U U - -	U - U -	- U U -	علامت هجاها
فع	مستفعل	فاعلات	مفتعلن	وزن

۴. نتیجه‌گیری

اشعار فارسی تاریخ بیهقی در ۲۹ فقره جداگانه و به تناسب موضوع آمده‌اند. این ۲۹ فقره متشکل از ۳۲۱ بیت هستند. با بهره‌گیری از عناصری چون بافت، انسجام متن، صور خیال، دستور زبان، محتوا و مقایسه وزن این ابیات در تصحیح یاحقی-سیدی با تصحیح فیاض، نتایج زیر به دست آمد:

۱. در تصحیح فیاض وزن ۳۱۰ بیت و در تصحیح یاحقی-سیدی وزن ۲۹۹ بیت درست است؛ یعنی اشکالات وزنی تصحیح یاحقی-سیدی، از تصحیح فیاض یازده بیت بیش‌تر است؛ در صورتی که انتظار می‌رفت میزان این اشکالات در تصحیح جدید کم‌تر باشد.
۲. تعداد ابیاتی که وزن آن‌ها در چاپ یاحقی-سیدی درست و در چاپ فیاض نادرست است، فقط یک بیت است.

۳. تعداد ابیاتی که وزن آن‌ها در هر دو تصحیح نادرست است، ده بیت است که خود به دو گروه تقسیم می‌شوند: الف) تعداد ابیاتی که به کمک نسخه‌بدل‌ها و علم عروض می‌توان به وزن درست آن‌ها دست یافت، پنج بیت است؛ یعنی نگارندگان مقاله با استفاده از نسخه‌بدل‌های هر دو تصحیح، ضبط و وزن درست پنج بیت را به دست داده‌اند. بنابراین خوانندگان به کمک این پژوهش می‌توانند وزن شانزده بیت از اشعار فارسی تاریخ بیهقی را که در تصحیح یاحقی-سیدی اشتباه ضبط شده است، اصلاح نمایند و به معنی درست تعدادی از ابیات - که به نظر شارحان تاریخ بیهقی، نامفهوم بوده‌اند - دست یابند. ب) تعداد ابیاتی هم که نسخه‌بدل‌ها نمی‌توانند وزن درست آن‌ها را به دست دهند، پنج بیت است.

۴. بسامد بالای اشکالات وزنی در تصحیح یاحقی-سیدی نشان می‌دهد که آن دو در هنگام تصحیح اشعار، کمتر به وزن صحیح بیت اندیشیده‌اند و بیشتر در اندیشه متابعت بی‌قید و شرط از نسخه‌بدل‌هایی بوده‌اند که از نظر آن‌ها محکم‌تر و کهن‌تر بوده است؛ ولی فیاض علاوه بر توجه به محتوا، به وزن یکایک ابیات تصحیح خود اندیشیده و هر کجا غلط بوده، در حواشی یادآوری نموده است. از این رو فقط یک بیت وجود دارد که می‌توان

احتمال داد وزن آن در تصحیح او دارای اشکال، ولی در تصحیح جدید صحیح است. این نکته ثابت می‌کند یا حقی سیدی به دلایلی چون متابعت بی‌قید و شرط از چند نسخه بدل، بدخوانی، اعمال سلیقه شخصی، مصاب نبودن در انتخاب وجه صحیح، عدم تعمق و بررسی وزن اشعار و مواردی از این دست در تصحیح خود چندان موفق نبوده‌اند و تصحیح فیاض، هنوز معتبرترین تصحیح تاریخ بیهقی است. نتیجه هم‌چنین نشان می‌دهد توجه به وزن می‌تواند معیاری مناسب در راستای دستیابی به ضبط صحیح، خوانش درست و به تبع آن معنی درست ابیات باشد.

کتاب‌نامه

قرآن کریم.

- آدینه‌کلات، فرامرز؛ ساکت، سلمان (۱۳۹۰). «نقد و بررسی تصحیح جدید تاریخ بیهقی»، جستارهای ادبی، سال چهل و چهارم، شماره ۱۷۲، ص ۱۴۹ - ۱۷۷.
- بازورث (۱۹۷۷). «شواهد شعری در تاریخ مسعودی»، ترجمه احمد سمیعی (گیلانی)، نامه فرهنگستان، شماره ۱۷، ص ۱۵۸ - ۱۸۰.
- بیهقی، ابوالفضل محمدبن حسین (۱۳۷۸). تاریخ بیهقی، به کوشش خلیل خطیب‌رهبر، جلد سوم، چاپ سی و هفتم، تهران: مهتاب.
- بیهقی، ابوالفضل محمدبن حسین (۱۳۹۴). تاریخ بیهقی، با مقدمه، تصحیح، تعلیقات، توضیحات و فهرست‌ها از محمدجعفر یاحقی و مهدی سیدی، جلد اول و دوم، چاپ پنجم، تهران: سخن.
- بیهقی، محمدبن حسین (۱۳۸۳). تاریخ بیهقی، تصحیح علی‌اکبر فیاض، به اهتمام محمدجعفر یاحقی، چاپ چهارم، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.
- بیهقی دبیر، خواجه ابوالفضل محمدبن حسین (۲۵۳۶). تاریخ بیهقی، تصحیح علی‌اکبر فیاض، چاپ دوم، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.
- پارسا، سید احمد؛ محمدی، یداله (۱۳۹۹). «بررسی صحت ضبط سروده‌های فارسی تاریخ بیهقی در دو تصحیح فیاض و یاحقی سیدی»، متن‌شناسی ادب فارسی، سال پنجاه و هفتم، شماره ۴۷، ص ۴ - ۴۷.
- حاکمی، اسماعیل (۱۳۷۶). برگزیده اشعار رودکی و منوچهری، چاپ پنجم، تهران: اساطیر.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷). لغت‌نامه، زیر نظر محمد معین و سید جعفر شهیدی، جلد ششم، چاپ دوم از دوره جدید، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

نقد و بررسی وزن سروده‌های ... (یداله محمدی و سید احمد پارسا) ۴۸۵

رستگاری، رضا (۱۳۹۴). «نقدی بر تصحیح یاحقی سیدی از تاریخ بیهقی»، آینه میراث، شماره ۵۸، ص ۲۰۷ - ۲۳۱.

رودکی، جعفر بن محمد (۱۳۹۳). دیوان رودکی، به خط محسن خرازی، تهران: گنجینه. ستوده، غلامرضا (۱۳۷۳). مرجع‌شناسی و روش تحقیق در ادبیات فارسی، چاپ سوم، تهران: سمت.

سیدقاسم، لیلا (۱۳۹۶). بلاغت ساختارهای نحوی در تاریخ بیهقی، تهران: هرمس. سیدقاسم، لیلا (۱۳۹۲). «نقد نسخ تاریخ بیهقی با تکیه بر آرایش واژگانی و اقتضای حال»، جستارهای ادبی، سال چهل و هشتم، شماره ۱۸۳، ص ۱۳۵ - ۱۴۸.

شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۹۱). موسیقی شعر، چاپ سیزدهم، تهران: آگه. فیاض، علی‌اکبر (۱۳۸۸). «نسخه‌های خطی تاریخ بیهقی»، یادنامه ابوالفضل بیهقی؛ مجموعه سخنرانی‌های مجلس بزرگداشت ابوالفضل بیهقی ۲۱ تا ۲۵ شهریورماه ۱۳۴۹، به کوشش محمدجعفر یاحقی، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.

مایل هروی، نجیب (۱۳۷۹). نسخه‌پردازی و تصحیح انتقادی نسخه‌های خطی، تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.

وحیدیان کامیار، تقی؛ عمرانی، غلامرضا (۱۳۸۷). دست‌نویس زبان فارسی (۱)، تهران: سمت، چاپ یازدهم.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی